

7. Descartes racionalizmusa. Locke empirizmusa.

- a **középkori** filozófia a keresztény vallás és teológia szolgálatában állt és az ókori filozófusok közül csaknem kizárólag Platón és Arisztotelész gondolkodásából merített; a 15. században véget ér a középkor és kezdetét veszi a **reneszánsz** (fr. újjászületés): a teocentrikus világszemléletet felváltja az ember- és természetközpontú világkép, az ember újra ráeszmél önmagára és az őt körülvevő természetre → **humanizmus**: a középkori aszkézis, túlvilágra való készülődés helyett életigenlés, életöröm, az emberi képességek kibontakozása; a katolikus (=egyetemes) egyház is egyre inkább az élvezetek, a pompa és a hatalom sodrába kerül, külsőséggé válik a keresztény hit → reakció: **reformáció** (Luther, Wittenberg 1517: sola gratia, fide, *scriptura*: egyház és állam különválasztása, világi hatalom és lelkiismereti szabadság harmonizálása, általános papság, német bibliafordítás) az érdeklődés az ókori kultúra egésze felé fordul: „vissza a gyökerekhez!”, felkutatják az ókori klasszikusok eredeti szövegeit; az **újkor** filozófiája a 17. században kezdődik; 1789: francia forradalom: liberté, égalité, fraternité: testvériség, szolidaritás → ezek a jelszavak tükrözik a gondolkodás fejlődését és a társadalmi viszonyok változását is: az egyház és a nemesség hatalmának korlátozását követelte a **tudomány** és a **termelési-tulajdonosi viszonyok** fejlődése; a vallás és a hit kérdéseiben a Bibliát tekintették mérvadónak, az emberi észről pedig elsősorban azt várták, hogy a gyakorlatban hasznosítható tudományos eredményeket szolgáltatson
- **René Descartes** (1596-1650): francia filozófus, jezsuita kollégiumban tanult, később az ott elsajátított skolasztikus filozófiát elvetette, értéktelennek tartotta, húsz évig visszavonultan élt a tudománynak, a filozófiája iránt érdeklődő svéd királynő meghívására Stockholmba költözött, de a zord klímát nem bírta és tüdőgyulladásban meghalt; korának kiemelkedő tudósa, polihisztor volt: főleg a matematika és a geometria területén ért el jelentős eredményeket, felfedezte a fénytörés törvényét → a szivárvány tudományos magyarázata, kiszámította a rövid- és távollátó emberek számára szükséges lencsék adatait (optika); a legnagyobb francia filozófusnak és a modern filozófia atyjának mondható: ő képviselte legtisztább formájában a **racionalizmust** → az emberi ész egyeduralma, a megismerésben az észé a főszerep, a tapasztalat másodlagos: az ész mint az igazság alapja és egyetlen kritériuma, a megismerés mérvadó

eszköze → nagy hatással volt a 18. sz. felvilágosodásra, vagyis nagyban hozzájárult

- az **Értekezés a módszerről** című művében a következő **módszertant** dolgozza ki: **a)** csak azt tartjuk igaznak, ami nyilvánvalóan az, vagyis az ész számára kétséget kizáróan világos, egyértelmű és meghatározott **b)** ha nehéz a probléma, akkor részeire kell bontani és úgy megoldani, **c)** a problémák megoldásánál az egyszerűtől haladjunk az összetett, a könnyebbtől a nehezebb felé, **d)** a felsorolásnál és általánosításnál törekedjünk a teljességre, hogy semmi jelentőset ne hagyjunk figyelmen kívül → hasznos, praktikus módszer tudományos problémák kezeléséhez és tudományos témák kibontásához, megvitatásához
- Descartes a matematika által követett **deduktív módszert** egyetemes érvényűnek tekintette, amely a filozófia területén is mérvadó: csak így lehet szilárd alpra helyezni a filozófiai állításokat, tételeket → a kiindulási pont, vagyis alap kizárólag olyan ismeret lehet, amelynek igazsága **közvetlen belátással** (intuícióval), a közvetlen „józan ésszel” felismerhető; deduktív módszer (logika): az általános érvényű alapelvből (**axióma**) vagy tételből (**premissza**) levezeti az egyedi, konkrét jelenséget; **induktív módszer**: az egyedi, konkrét jelenségekből következtet az általános érvényű alapelvre
- **a biztos alap kérdése**: számot kell vetnünk ismereteink megbízhatóságával: mi az, amit biztosan tudhatunk? kell egy biztos alap, amelyre felépíthetjük a tudás épületét; ehhez a kétely álláspontjára kell helyezkednünk és minden **tudásunkat** megkérdőjelezni, kétségbe vonni → így kételkedhetünk a külvilági valóságban, saját testi létünkben, érzékszerveink szavahihetőségében, sőt Isten létében is, akit eddig a lét és a megismerés megingathatatlan alapjának tekintettek, tehát mindenben kételkedhetünk → de magának a **kételkedésnek** a tényében nem (ahogy már Ágoston kifejtette): a kételkedés pedig gondolkodás, és csak az gondolkodik, aki létezik → „**Cogito, ergo sum.**” Gondolkodom (kételkedem), tehát vagyok. Ez a descartesi filozófia centruma, archimédeszi pontja, a biztos kiindulási pont, a kétségbevonhatatlan szilárd alap, amelyre tudásunkat felépíthetjük és amely által megszüntethetjük módszeres kételkedésünket: a filozófia karteziánus megalapozása
- A gondolkodó én létezése **nyilvánvaló igazság**: világosságához és határozottságához nem fér kétség → az önbizonyosság, az ember saját létezéséről alkotott tudata lesz a filozófia alapja és nem a tapasztalható világ

(Arisztotelész), nem az ideák világa (Platón) vagy Isten (Ágoston, Tamás) → a filozófia **antropológiai fordulata**: az újkor meghatározó fejleménye; azt, hogy létezőnk, Descartes előtt is tudtuk, de hogy kizárólag magában bízhat az emberi ész, ha el akar jutni az igazsághoz, ez az újkor új jelszava → **racionalizmus** → a tudományok emancipálódnak, önállósulnak (felszabadulnak a vallás uralma alól), a filozófus nem ismer el a gondolkodásánál magasabb tekintélyt, mércét

- Ágoston a kételkedés útján kívánta **feltárni** a biztos megismerés alapját, amely az ember belsejében, Istenhez való kapcsolatában rejlik, amit tehát végülis Isten biztosít, Istentől jön a kételkedésben feltáruló önbizonyosság; Descartes azonban inkább **lefektetni** kívánta a biztos alapot az emberi ész autonóm gondolkodása által, bár kiáll Isten léte mellett: megismétli az ontológiai istenérvet: tudatunkban megvan a legtökéletesebb lény fogalma → ebből szükségszerűen következik valóságos létezése
- **ismeretelmélet**: 3 fajta ismeret („idea” = eszme): **1)** tapasztalati ismeretek, **2)** magunk alkotta ismeretek, **3) velünk született ismeretek** → ezekhez tartoznak az ész számára nyilvánvaló igazságok, ezek fényében kell felülvizsgálni a másik két csoporthoz tartozó ismeretek igazságtartalmát, mert a tapasztalataink bizonytalanok, gyakran megtévesztők → **probléma**: mi biztosítja, hogy az empirikus világ megfelel a velünk született eszméknek, ismeretnek? **Isten** erre a biztosíték, aki szükségképpen igazmondó, nem mondhat ellen önmagának → ez az megalapozása csak akkor bír bizonyító erővel, ha Isten léte analitikus módon, fogalmi elemzéssel bizonyítható (az ontológiai istenérv értelmében) és nem a tapasztalatra való hivatkozással (ez logikai körbeforgáshoz vezetne) → Isten garantálja, hogy ami az **emberi ész** számára világos és nyilvánvaló, amit az értelem közvetlenül (tapasztalat nélkül) felfog, az egyúttal igaz is
- **módszertan a)** csak azt tartsuk igaznak, ami nyilvánvalóan az, vagyis az ész számára kétséget kizáróan világos, egyértelmű és meghatározott → tiszta racionalizmus, **problematikus**: pl. mi van az érzésekkel, a még nem ismert és nem meghatározott jelenségekkel, hogyan gyarapodhat így egyáltalán a tudásunk, hogy juthatunk jobb belátásra? hiszen vagy eleve nyilvánvaló valami vagy nem is lehet igaz? hogyan lehetséges emberi **tévedés**? (Descartes szerint mindig helyesek a velünk született ismeretek, de az ember szabadságában áll, hogy rosszul vonatkoztassa ezeket a valóságra); a végső bizonyosság a gondolkodás és az igazság ismerve a nyilvánvalóság → szubjektivizmus veszélye

- **John Locke** (1632-1704): az oxfordi egyetemen megismerte a nominalista skolasztikus filozófiát, de ez nem elégítette ki; korán megismerkedett Descartes nézeteivel; történelmi helyzet: rohamos gazdasági fejlődés, kibontakozó ipari forradalom, amely a gőzgép feltalálásával kezdődik → angol empirizmus
- legjelentősebb műve: *Értekezés az emberi értelemről* (megértésről) → az ismeretelmélet alapkérdése: hogyan teszünk szert tudásra? Locke: a tudás forrása (elsődlegesen) a tapasztalat → **empirizmus**; cáfolja Descartes felfogását, hogy léteznek velünk született eszmék, ismeretek, mert ha így volna, akkor a gyermekek is birtokukban volnának: a gyermekek előbb ízlelnek és tapasztalnak, mielőtt logikai elveket ismernének; az erkölcsi alapelvek és az isteneszme sem velünk születtek, mert kultúránként változók → értelmünk születéskor **tiszta lap** (tabula rasa), amelyet a tapasztalás a későbbiekben tudással ír tele; a külső tárgyak megtapasztalása: az **érzékelés**; a belső tapasztalat, az értelem önmagára figyelése: a **reflexió**
- az érzékelés és a reflexió által jutunk az **egyszerű eszmék** birtokába és ezekből alkotja meg értelmünk az **összetett eszméket** társítás (asszociáció), összehasonlítás (komparáció) és elvonatkoztatás (absztrakció) útján; az összetett eszméknek a valóságban állapotok (móduszok), viszonyok (relációk) és lényegek (szubsztanciák) felelnek meg, de a dolgoknak csak a móduszait és relációit ismerhetjük meg, a lényegük rejtve marad: nem tudhatjuk, hogy valójában mi az adott tulajdonságok hordozója
- mégis biztos ismereteket, tudást szerezhethetünk, méghozzá 3 féle úton: **1) intuíció**, azaz közvetlen belátás a descartes-i „nyilvánvaló és meghatározott” elv értelmében, **2) demonstráció**, vagyis az intuitív ismeretekre épülő bizonyítás, **3) szenzáció**, azaz érzékelés; az életünk legtöbb területén nem jutunk biztos ismeretekhez, mert tapasztalataink hiányosak, érvelésünk nem bizonyító erejű vagy tekintélyalapon tartunk valamit igaznak, így a **valószínűséggel** kell gyakran megelégednünk
- Locke **etikáját** is áthatja az empirizmus: ez ember feladata, hogy értelme és tudása szerint saját boldogságára törekedjen; a jó örömet, a rossz fájdalmat idéz elő → tapasztalati úton meghatározható a jó és a rossz, vagyis a fájdalom kerülése = a rossz kerülése, a boldogságra való törekvés = a jó cselekvése → az erkölcsi elvek összhangban vannak a jutalmazással és a büntetéssel: ez érvényes az isteni törvény, a polgári törvény és a közvélemény terén is

- **politikai filozófia** (Két értekezés a kormányzatról): az ősidőkben, mielőtt államba szerveződött az ember, egyfajta **természetes állapotban** élt, amelyet egy, az ember értelmében Isten által elhelyezett természetes törvény szabályozott oly módon, hogy az emberek szabadságban és egyenlőségben éltek, mindenki szabadon gondoskodhatott a megélhetéséről és kiszolgálhatta magát a természetben található javakból → a **magántulajdonhoz** való jog: még az állam előtti, természetes állapotban, mert minden egyes ember jogos tulajdonosa saját személyének és munkájának, és ha a természet egy bizonyos részét megműveli, akkor ez a rész **munkája** által átmegy az ő tulajdonába – az a feltétellel, kikötéssel, hogy a többieknek is marad elegendő és egyenértékű rész, hogy boldoguljanak; a magántulajdon tehát a saját szükségletek kielégítését szolgálhatja és nem vagyon felhalmozását → kölcsönös egyetértéssel az emberek bevezetik a **pénzt**, mint fizetőeszközt és felhalmozható értéket, azaz tőkét (törés Locke elméletében: felborul az egyenlőség egyensúlya), az egyszerű termelést felváltja a kapitalista, felhalmozó termelés, az emberek eladják munkaerejüket és szétválik a társadalom munkásokra és tulajdonosokra → a természetes állapotból az emberek társadalmi szerződés útján lépnek át egy **jogszerű állapotba** és létrehozzák az államot és annak vezetését, a kormányzást: elsősorban a magántulajdon biztosítása végett (és csak másodsorban a szabadság és az élet védelme miatt) → az **állami** berendezkedés tehát elsősorban a gazdasági fejlődést, az egyén anyagi boldogulását szolgálja → klasszikus **liberalizmus**: egyenlő polgári jogok a szabadság, a magántulajdon és a politikai döntések terén (→ az egyén emancipációja, individualizmus), de a lehetséges anyagi egyenlőtlenség igazságtalan állapotot eredményezhet; Locke úttörője a demokráciákban meghonosodott **többségi elvnek** és az állam hatalmi ágainak különválasztásának: törvényhozó (legiszlatív), végrehajtó (exekutív) és igazságszolgáltató (legiszlatív) hatalom, amely **hatalmi ágak** messzemenően függetlenek egymástól, egymást ellenőrzik és behatárolják → a **közjó** megvalósítása érdekében (Locke államelmélete különösen Észak-Amerikában talált visszhangra, az ottani alkotmányozó és politikai gyakorlatban)